

COMENTARIOS BIBLIOGRÁFICOS

Ramon ORDEIG I MATA, *Les dotalies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*, Vic, Ramon Ordeig Mata, 1993-2004. 4 vols. (ISBN 84-922008-0-4).

Han passat força anys des de què el mes de novembre de 1988 Ramon Ordeig i Mata va presentar i defensar la seva Tesi Doctoral en el Departament d'Història Medieval, Paleografia i Diplomàtica de la Universitat de Barcelona, tesi dirigida pel Dr. Manuel Riu i Riu. Un fet tan transcendent com aquest és sempre motiu de satisfacció per a l'autor i el seu director, i més encara quan tots els membres de la Comissió que varen jutjar el treball coincidiren en reconèixer la seva qualitat i excel·lència i acordaren concedir-li per unanimitat la màxima qualificació.

Ens ha calgut esperar, però, uns quants anys per veure totalment publicada l'obra. La publicació ha estat possible gràcies al ferm compromís de l'autor i a la implicació de diverses institucions. Des del 1993, any en què es publicà la primera part del primer volum, fins al 2004, en què es culminà la publicació amb el volum quart, han anat apareixent periòdicament les respectives parts de cada volum en un degoteig que ha mantingut l'interès dels medievalistes per conèixer, a petites dosis, primer tota la documentació que l'autor ha aplegat sobre el tema, i que ara tenim reunida en un magnífic *corpus*, i en segon lloc l'impressionant estudi que ha dut a terme, en el qual es recull tota la informació, que no és poca, que ens proporcionen les dotalies de les esglésies catalanes dels segles IX al XII.

La producció documental en el nostre País en els llunyans segles altmedievals és d'una riquesa excepcional i així ho testimonien els rics fons que tenim a l'abast. De tot aquest impressionant volum de documents, les dotalies d'esglésies ofereixen una àmplia varietat formulària i una informació molt diversa si les comparem amb la resta de documents coetanis. Pensem, per exemple, en els documents de compra-venda de béns immobles, on la diferència entre diversos exemplars se centra, en general, en els noms dels atorgants, en allò que és objecte de compra i de venda, en el preu que es paga per allò que es compra, en els seus límits i situació geogràfica i en poca cosa més. Tots aquests elements que trobem en un document d'aquestes característiques se'ns presenten estructurats en un discurs que ofereix molt pocs canvis al llarg de l'època altmedieval, la qual cosa fa que de vegades el seu interès es vegi reduït quan es tracten aïlladament. Pel contrari, la manca d'interès no ens afectarà mai davant la lectura d'una dotàlia o de la majoria dels documents complementaris i relacionats amb ella. De la mateixa manera que no hi ha una església igual a una altra, no hi ha una dotàlia igual a una altra.

L'estudi dut a terme per Ramon Ordeig en base a un total de 437 documents ens descobreix la riquesa i la varietat formulària dels textos de les dotalies de les esglésies catalanes i d'altres textos complementaris. Un còdex ripollès conservat a l'ACA (ms. 74), de la segona meitat del segle X, recull una sèrie de fórmules, la primera de les quals és per a la consagració d'esglésies. La seva existència, diu Ordeig, podria fer pensar en un model aplicable a les diferents esglésies del País, però, en general, les notícies que dóna fan que aquesta fórmula només pugui ser aplicable al monestir de Santa Maria de Ripoll. Aquesta fórmula ripollesa és

l'única que se'n conserva d'aquest tipus documental, al contrari d'altres tipologies de les quals en tenim exemples en formularis diversos. Faig referència a aquest fet per ressaltar, en primer lloc, una part del treball que, des del punt de vista de la Diplomàtica, té una gran importància i és una més de les aportacions originals de Ramon Ordeig. Em refereixo al repertori de fórmules que ha elaborat a partir de l'anàlisi de les clàusules i de la comparació dels textos que aplega en la seva obra. Ordeig ha elaborat, una a una, les vint fórmules, algunes d'elles amb diferents versions, que se segueixen per deixar constància escrita i memòria històrica d'un fet tant important com era el del moment de la consagració i dotació, un fet que ens situa en els orígens de les diferents parròquies protagonistes de l'obra. Potser aquest és l'apartat més tècnic de l'obra; jo he de confessar, però, que és un dels que més m'ha interessat. Ordeig s'ha posat aquí en la pell d'un escriptor altmedieval i ha refet l'eina que utilitzaren els homes que ens deixaren constància escrita de com, quan i de quina manera es va procedir a la consagració i dotació de tal o qual església. Crec no exagerar en dir que, en el futur, la lliçó sobre fórmules i formularis que forma part del programa de la matèria Diplomàtica haurà forçosament de tenir en compte aquest apartat que tan minuciosament elabora Ramon Ordeig.

La documentació que recull, d'altra banda, ens ha pervingut de manera molt diversa. Citava abans el nombre de documents estudiats (437); d'aquests, només 64 són documents originals, el que equival a un 15 % del total; la resta de documents ens ha pervingut per mitjà de còpies, ja sigui còpies elaborades per les pròpies institucions afectades, per un interès administratiu, la majoria fetes entre els segles XII i XIII, ja sigui còpies elaborades en època moderna, a partir del segle XVII, tot responent a un interès erudit i historiogràfic. Que aquesta documentació se'n hagi conservat de manera tan diversa i en una cronologia tan àmplia obliga a conèixer i dominar el panorama gràfic català de l'Edat Mitjana i de l'Edat Moderna. Si ens centrem únicament en els documents originals, en aquests 64 documents, la seva distribució per segles és la següent: 7 per al segle IX; 20 per al X; 19 per al XI; i 18 per al XII. Des del punt de vista gràfic aquests quatre segles presenten peculiaritats a tenir en compte i que un medievalista ha de conèixer i dominar, no solament per poder transcriure correctament els documents, sinó també per poder dubtar de la seva autenticitat i poder duu a terme edicions crítiques acurades, tal i com fa l'autor de l'obra.

Ramon Ordeig reuneix la documentació en tres volums, cadascun dels quals consta de dos toms. El primer volum està dedicat a la documentació dels segles IX y X; el segon a la del segle XI; i el tercer a la del segle XII. Una sèrie d'apartats relacionats amb la documentació reunida en cada volum precedeixen les transcripcions dels documents: així trobem la relació d'abreviatures i sigles, la bibliografia, les normes de transcripció, els apartats dedicats a la tradició manuscrita i a la tradició editorial, altres dedicats als documents falsos, als documents exclosos, als documents perduts, un apartat centrat en remarcar qüestions històriques puntuals que es desprenen dels documents i, finalment, un mapa il·lustratiu de la distribució geogràfica de les diferents esglésies. Aquesta part introductòria és més àmplia en el primer volum amb un apartat dedicat al conjunt i a l'abast de l'obra.

La sòlida formació de Ramon Ordeig i Mata com a històriador, medievalista i teòleg li permet moure's amb total seguretat entre la documentació. Al treball se li poden donar molts qualificatius, tots ells afavoridors, però crec que si diem que es tracta d'un treball rigorós sobre tots els altres termes. El rigor està present en cadascun dels textos estudiats i transcrits i en l'estudi general. Personalment m'interessa molt la lectura dels documents i la present obra proporciona un ampli material al respecte; material amb unes transcripcions modeliques, amb precisions a l'aparat crític que les enriqueixen constantment i amb les variants més significatives dels diferents exemplars d'un mateix text, que permeten establir amb seguretat la filiació de cadascuna de les còpies que ens l'ha transmès.

Els coneixements històrics, paleogràfics, diplomàtics, litúrgics, teològics i lingüístics han permès a l'autor detectar la presència de documents falsos, tasca no sempre fàcil i d'una gran responsabilitat. Ell mateix ens diu en tractar aquest particular que *no és estrany que una sèrie documental de tanta transcendència per a l'administració de les esglésies i de les entitats afectades contingui un determinat nombre de documents falsificats en èpoques posteriors i circumstàncies diverses*. Efectivament, un total de 19 documents falsos són recollits en l'apèndix documental. Ningú com Ordeig els ha estudiat i analitzat punt per punt. Elements diversos permeten de vegades detectar ràpidament la falsedat d'alguns exemples, però en altres cal una recerca en profunditat i,

fins i tot, una posició ferma per defensar la falsedat de documents sobre els que la historiografia ha aportat les més diverses teories a favor o en contra.

Cas a part mereixen els documents perduts. Notícies sobre l'antiga existència de documents ens han arribat pels més diversos camins: de vegades per mitjà d'una dotàlia redactada amb motiu de la nova consagració de la mateixa església, o través de crònics, per mitjà d'escriptures de reparació, per tradició editorial o per notícies donades per erudits dels segles XVIII i XIX que havien vist els documents. Totes aquestes notícies són recollides puntualment en el treball i recolzen l'existència d'exemplars diversos avui perduts.

No hi manca tampoc una referència als documents exclosos; aquells que en un moment determinat han estat qualificats com dotàlies o actes de consagració quan en realitat eren altra cosa. Arguments diversos, sempre ben fonamentats, acompanyen la relació d'aquests documents exclosos de l'estudi.

Com ja s'ha dit, un mapa amb la situació de les diferents esglésies consagrades acompanya cadascun dels tres volums dedicats a la documentació. En el mapa hi consten els topònims i els anys de les consagracions, així com les dades aportades pels documents suspectes. Són uns mapes d'una gran utilitat i com a element gràfic ens permeten fer-nos una idea ràpida de la distribució pel territori català de les esglésies consagrades al llarg d'aquests segles.

En l'apèndix cada document va precedit de la data i de la redacció d'un petit regest; una redacció impecable, completa, allunyada de modes i connectada i arrelada a una escola osonenca amb representants tan significatius per a la historiografia catalana com Ramon d'Abadal i Eduard Junyent, per citar-ne dos i tots dos ja desapareguts, però que han deixat una gran petjada en la nostra historiografia. Tot acompanyant el regest, abans de la transcripció, es recull tota la informació sobre com se'ns ha transmès el document, ja sigui a través de l'original o de còpies d'èpoques posteriors, ja sigui a través de notícies puntuals o de fonts impreses. Com ja he dit anteriorment, cada còpia té assignada la seva pròpia filiació. Igualment, cada document porta la relació dels autors i les obres que l'han publicat anteriorment. També en aquest cas indicant-nos quin ha estat l'exemplar, en cas de l'existència de diverses còpies, que ha seguit cadascun d'ells.

Ja he fet referència anteriorment a les transcripcions i no insistiré, subratllant només, i de nou, la cura amb què han estat fetes i les puntualitzacions de l'aparat crític que les acompanyen.

Cada volum es completa amb l'índex on hi consten els topònims i antropònims i aquells noms comuns més interessants per a l'estudi de les dotàlies. S'han agrupant les diferents variants en una sola entrada quan s'ha tingut la seguretat que fan referència a una mateixa persona o a un mateix lloc o concepte. S'han identificat els personatges principals i els llocs, donant-ne sempre la forma catalana al final de la rubrica llatina. Es tracta d'una eina molt útil, amb contínues remissions, que permeten la localització immediata i, en conseqüència, la consulta dels documents.

Per tal que es pugui tenir una idea més clara sobre els documents que conformen la present obra vull ressaltar-ne alguns, com la dotàlia que dona fe de què el bisbe Idalguer d'Osona, a precs del vicari Fedanci, que havia reedificat l'església del lloc anomenat Manlleu (*Mauseolo*), acudí a consagrar l'església de Santa Maria (document 33). Amb motiu d'aquesta consagració el bisbe li sotmeté l'església de Sant Esteve de Corcó (Sant Esteve de Vila-Setrú) i la dotà amb els delmes i les primícies provinents del seu terme parroquial. Per altra part, el vicari Fedanci i la seva mare Bella la dotaren amb llibres litúrgics i altres béns, de la mateixa manera que altres parroquians, citats pel seu propi nom en el document, que la dotaren amb diferents peces de terra. En el document s'assenyala el terme de la parròquia i, amb una clàusula al final del text, es condemna a l'excomunicació aquells que vagin en contra del que s'estableix. Completen el document les signatures dels bisbes consagrant i d'altres eclesiàstics i laics, entre els quals Fedanci i la seva mare Bella, i la clausura de l'escrivà amb la data expressada pel sistema de l'Encarnació, pels anys dels reis francs i per la Indicció, tots ells coincidents.

No se'ns ha conservat l'original d'aquest document, però en tenim constància per diferents còpies posteriors. Aquest no és pas l'únic cas d'una dotàlia que ens hagi pervingut a través d'una còpia, però té una singularitat digna de ressaltar. La seva data és del 8 de novembre de l'any 906, però l'exemplar més antic amb que se'ns conserva és de finals del mateix segle X. Aquest exemplar, l'any 1072, es trobava en unes condicions materials que aconsellaren fer-ne una nova còpia, procedir a la seva reparació. Així es va fer, però, fet no

gaire habitual, havent elaborat aquesta nova còpia es va tenir cura de que la còpia de finals del segle X no es perdés i es va procedir a cosir-la, amb fil de pergami, al nou exemplar.

El deficient estat de conservació del document de petit format cosit a la part superior és evident, la seva lectura és gairebé impossible, però tenim la còpia a sota. Aquest nou exemplar, de 26 de març de 1072, té alguns elements dignes de ressaltar: per una part la caplleta *Q* del mot *quoniam* amb què comença el document, decorada amb motius vegetals i que confereix una certa solemnitat al document; per l'altra el bon domini gràfic de l'escrivà, amb una escriptura carolina pura, ben traçada i de mòdul força equilibrat. El seu estat de conservació no és l'òptim desitjable; el pas del temps també n'ha deixat les seves empremtes, però sabem que en el segle XIX el seu estat era bastant millor que l'actual. Una còpia de principis d'aquest segle, conservada a l'Arxiu Capitular de Vic, i l'edició que d'aquesta còpia va fer l'escriptor i notari Domènec Torrent i Garriga en el seu treball *Manlleu, croquis para su historia...* han permès a Ordeig completar el text de la dotàlia.

Un altre document d'obligada referència és l'Acta de Consagració i Dotació de la catedral de Vic, de 31 d'agost de 1038 (document 159), que se'n conserva en un original magnífic, custodiat a l'Arxiu Capitular d'aquesta ciutat. Es tracta d'un document de grans proporcions, amb una amplària de 50 cms. i mig i una alçària de 66 cms. i mig. La grandària (encara que n'hi ha de petites dimensions) i la contextura del pergami, així com la qualitat i la pulcritud de l'escriptura, ens diu Ordeig, són característica general de les dotàlies, la qual cosa els confereix una presentació més solemne que la majoria dels documents coetanis. Això és ben evident en aquest exemple, del qual se n'han localitzat fins a 6 còpies, datades entre els segles XIII i XVIII i conservades en diferents arxius catalans i de fora del País. Com moltes de les dotàlies s'inicia amb la indicació de l'any, expressat pel sistema de l'Encarnació, acompanyada de dos elements cronològics més: l'Era Hispànica i la Indicció (tots tres coincidents). Com no podia ser d'altra manera, l'acta de la consagració d'un temple tan important ens parla de la concurrència multitudinària a la cerimònia i de la categoria dels assistents. Si bé el més comú en aquests esdeveniments és la presència d'un sol bisbe, generalment el de la diòcesi, no manquen els casos de cerimònies de dedicacions d'esglésies que varen ser celebrades per diversos bisbes. En general es tracta d'esglésies importants, unes per ser catedrals i altres per ser monàstiques. Sabem que a la consagració de la catedral de Girona, el mateix any que la de Sant Pere de Vic, hi foren presents 9 bisbes, o que a Barcelona concelebraren vuit bisbes.

En la cerimònia de dedicació de la catedral osonenca hi varen ser presents sis bisbes (Oliba d'Osona, Berenguer d'Elna, Guislabert de Barcelona, Eribau d'Urgell i Guifré de Carcassona), tots ells presidits per Guifré, arquebisbe metropolità de Narbona. També hi foren presents clergues i multitud de fidels, la comtessa Ermessenda, vídua del comte Ramon Borrell I de Barcelona, i el seu nét, el comte i marquès Ramon Berenguer I de Barcelona.

Documents com aquest tenen molt d'interès, també, per als historiadors de l'escriptura. En ells sempre es comptabilitzen un grapat de signatures autògrafes que són un reflex clar de la difusió de l'escriptura. Bé és cert que en aquesta documentació hi intervenen sovint deixant la seva empremta gràfica personatges vinculats a l'església i a les classes més poderoses, però no es menys cert que ens estan informant de la difusió de l'escriptura en la societat del moment, sobretot quan es tracta de laics que signen en els documents.

El tercer document que vull ressaltar ens situa al primer quart del segle XII. Es tracta de la dotàlia de Sant Pere de les Preses, a la Garrotxa, de 31 de gener de 1119, any onzè del regnat del rei Lluís VI el Gros (document 326), una dotàlia més curta que les anteriors però prou il·lustrativa d'una altra manera de presentar aquests tipus de documents. Ressalta a primer cop d'ull la primera mitja línia traçada amb caràcters gràfics majúsculs i molt allargats que contrasten amb la resta del text i li donen aquesta marca de solemnitat. En la clausura, a la darrera línia, l'escrivà utilitza els mateixos caràcters allargats (*litterae elongatae*) per traçar el seu nou. L'ús d'aquestes formes allargades denota reminiscències cancelleresques franques en la documentació catalana. La resta de l'escriptura, molt ben elaborada, ens presenta unes formes de transició, manté l'arrodoniment característic de la carolina però hi comencen a haver-hi indicis de canvi gràfic. El bisbe consagrant és, en aquest cas, el bisbe Berenguer Dalmau de Girona, que concedeix a l'església els delmes, les primícies i les oblacions dels fidels; fixa el seu terme parroquial i les dimensions de la sagrera i la sotmet a la seu gironina per mitjà del crisma, dels cens i dels sínodes.

Altres esglésies properes a la de les Preses, com les de Santa Eulàlia de Begudà, Sant Andreu de Socarrats i Sant Esteve i Sant Salvador Saül (documents 322, 323 i 324), varen ser consagrades pel bisbe Berenguer Dalmau en els dies precedents. Els documents que ens ho recorden són producte d'un mateix escriptor, Arnau Joan, i en tots ells se segueix el mateix model de redacció i la mateixa forma de plasmació del text sobre el pergamí.

Hi ha, a més, una sèrie de documents complementaris de les dotacions que ens nodreixen d'informació relacionada amb aquelles, es tracta de les Cartes de Consagració, Cartes de Recomanació, Autèntiques de Relíquies, Inscripcions de Dedicació, Sermons d'Aniversari, Inventaris, Calendaris i Cronicons. Part d'aquests documents són recollits en el present treball. Els més comuns són les Cartes de Consagració. Es tracta de documents que, amb motiu de la dedicació o consagració, es dipositaven dins el *sepulcrum* de l'altar, amb la lipsanoteca. Diferents textos, el Pontifical de Narbona del segle XI, el de Vic del segle XII i el de Roda d'Isàvena, datat entre 1104 i 1126, ens parlen de la fórmula de consagració d'esglésies amb petites variants entre uns i altres.

De les moltes recollides en l'apèndix documental n'és il·lustrativa la de l'església de Sant Martí de la Nou, a l'actual municipi de la Nou de Berguedà. Aquesta carta de consagració i una autèntica de relíquies, juntament amb tres lipsanoteques i les relíquies varen ser exhumades de l'altar major de Sant Martí de la Nou amb motiu de la restauració de l'església el 31 de gener de 1969. Es tracta de documents amb un formulari més rígid que el de les dotacions. S'inicien amb la frase del Deuteronomi VI, 4: *Escolta Israel, el Senyor Déu teu és l'únic Déu* i ens donen a continuació la relació dels Manaments de la llei de Déu. Segueix l'inici dels quatre Evangelis i la referència a la consagració i al bisbe consagrant i la data. Finalment es fa constar la deposició de porcions de l'eucaristia, de grans d'encens i de les relíquies de sants, màrtirs i confessors.

Crec que aquests quatre documents són il·lustratius de la documentació que Ramon Ordeig ha treballat en profunditat i que li ha permès elaborar un estudi rigorós i d'una altíssima qualitat que l'honora i que honora, també, les institucions que han recolzat la seva publicació: la Fundació Gallifa (present al llarg de tota l'edició de l'obra), la Fundació Caixa Manlleu (incorporada a partir del volum tercer) i la Caixa d'Estalvis i Pensions de Barcelona (que col·labora en la publicació del tom primer del volum segon).

Però on realment el treball d'Ordeig se'n presenta en tota la seva magnitud és en el darrer volum, que recull l'estudi pròpiament dit. Aquest quart volum s'inicia amb la relació d'abreviatures i sigles, seguida del recull d'obres citades abreujadament. L'estudi està estructurat en tres parts i acaba amb unes conclusions i amb un epíleg del Dr. Miquel dels Sants Gros i Pujol.

La primera part, titulada *Preliminars*, consta de 3 capítols. El primer, *Fonts i bibliografia*, recull les dades essencials relacionades amb les fonts manuscrites i impreses i una bibliografia sumària. Així, Ordeig, ens dóna, alfabèticament, la relació de poblacions on radiquen els fons i una informació molt concisa. Pel que fa a les fonts impreses només es consignen aquelles que no han estat esmentades en la taula de tradició documental dels volums anteriors, ja sigui per descuit o per haver-se publicat a posteriori. En l'apartat de bibliografia es recullen les obres que estudien alguna dotació, que donen alguna notícia d'interès o que mostren una relació estreta amb algun aspecte de les dotacions.

El capítol segon d'aquesta primera part està dedicat a les dotacions pròpiament dites. Es presenta aquí l'amplíssima terminologia que utilitzaren els escriptors dels segles IX al XII i els copistes i arxivers dels segles posteriors, fins al XVIII. Ordeig completa aquesta part donant-nos un panorama sobre l'ús que s'ha fet del terme dotació al llarg de la història i del seu significat teològic i jurídic, fonaments de raó per a la utilització i reivindicació del terme. Passa a continuació a analitzar la tradició manuscrita: originals conservats i perduts, còpies erudites i còpies administratives, els fons on es conserven, les seves vicissituds al llarg de la història, les circumstàncies diverses que han propiciat la seva pèrdua o el seu recull en diferents volums a partir del segle XVII. Acaba aquest segon capítol amb l'apartat dedicat a la tradició editorial i a la seva importància com a font essencial per conèixer textos que estan actualment perduts i que la seva edició ha esdevingut l'únic testimoni de la seva existència.

El tercer capítol d'aquesta primera part està dedicat als documents que complementen la informació que ens donen les dotacions. Així doncs, s'analitzen les diferents tipologies (Cartes

de Consagració, Cartes de Recomanació, Autèntiques de Relíquies, Inscripcions de Dedicació, Sermons d'Aniversari, Inventaris i Calendaris i Cronicons). Les Cartes de Consagració són, entre tots aquests, els documents més importants i aquells, juntament amb les dotalies, que exigeixen un estudi més específic. L'estudi d'aquestes Cartes de Consagració se centra en les prescripcions litúrgiques i en els caràcters externs i interns, tot analitzant els diferents formularis.

La segona part d'aquest darrer volum està centrada en els aspectes més diplomàtics de la documentació. Ordeig analitza els caràcters externs i interns i, dintre d'aquests darrers, els formularis, les clàusules més característiques, el repertori de fórmules (20 possibles fórmules), l'expressió de la data i el lloc de redacció dels documents i la relació dels escriptors, majoritàriament eclesiàstics, que s'encarregaren de la redacció dels diferents textos. Un darrer apartat d'aquesta segona part està dedicat a les *reparatio scripturae* de documents perduts, possibilitat que estava prevista en el *Liber Iudiciorum*; per tant, aquests documents, en el cas que ens ocupa, no són el resultat d'una nova consagració sinó producte de la reparació judicial. Tot tancant aquest apartat, Ordeig fa una petita referència a les fórmules utilitzades en les actes de reparació de dotalies.

La tercera part de l'estudi, *El contingut*, s'estructura en dos capítols. El primer està dedicat a les clàusules de la consagració, mentre que el segon ho està a les de la dotació. L'estructura diplomàtica de les dotalies inclou una sèrie de clàusules que ens forneixen d'una informació molt interessant, variable segons els documents, sobre aspectes múltiples relacionats amb la construcció de l'església que es consagra, els seus promotors, l'estructura i característiques dels edificis i de les seves dependències i annexos. Informen, també, de la fase preparatòria a la consagració, de la convocatòria per a la cerimònia, de la pròpia cerimònia i de les persones presents, del ritu seguit en la consagració, de la deposició de les relíquies en l'altar i de la seva tipologia i forma d'obtenció. Ens informen, també, de les celebracions que es duïen a terme amb motiu de l'aniversari de la consagració. Les clàusules de la dotació són essencials en la consagració de les esglésies i ens informen, igualment, d'aspectes molt diversos, uns relacionats amb el territori (terme, sagrera, cementiri i esglésies sufragànies), altres amb el clergat, la seva ordenació, elecció i funcions i la seva subjecció a la seu episcopal (obediència al bisbe, assistència a sínodes, recepció del crisma, pagament de censos) i altres amb el patrimoni (béns mobles i immobles, exaccions i ofrenes, drets senyorials i aixovar (llibres, vestidures, parament de l'altar i mobles i objectes diversos).

Tots aquests aspectes, que fan de les dotalies de les esglésies de Catalunya dels segles IX al XII documents excepcionals, són estudiats i analitzats amb cura i detall per Ramon Ordeig. El treball ens mostra un autor en plena maduresa, que coneix i es mou amb seguretat entre la documentació que treballa. *Les dotalies...*, juntament amb molts altres treballs de gran qualitat del mateix autor, forma part d'una obra sòlida que s'ha anat bastint al llarg dels darrers 20 anys.

Les conclusions finals l'enriqueixen i l'aportació del Dr. Miquel dels Sants Gros i Pujol en l'epíleg obre noves perspectives d'ús d'aquesta documentació en l'àmbit litúrgic i jurídic, en l'estudi dels objectes litúrgics que tant sovint apareixen en aquesta documentació o en estudis de tipus històric-arqueològic.

L'any 1993, el Dr. Manuel Riu, catedràtic emèrit d'Història Medieval de la Universitat de Barcelona, amb motiu de la presentació del primer volum de *Les dotalies...* deia que Ramon Ordeig era un representant de la nova generació d'estudiosos de l'Alta Edat Mitjana al nostre País. L'autor, però, no s'ha centrat en la seva recerca única i exclusivament en l'Edat Mitjana, sinó que ha fet incursions ben profitoses en altres èpoques històriques i ha reeixit amb èxit. Avui, amb la perspectiva dels anys que han passat, crec que allò que deia el Dr. Manuel Riu ha de ser rectificat, els anys no passen en va, i si aleshores en Ramon Ordeig formava part d'una nova generació d'estudiosos, actualment estarem tots d'acord en considerar-lo un estudiós consolidat i reconegut. Un estudiós que mereix felicitacions pel seu treball sòlid i ben fet.

IGNASI BAIGES I JARDÍ
Universitat de Barcelona